

Kohalikud tavad ja pühaduse poliitika Trakai järvestiku piirkonnas

Lina Leparskiene

Leedu Kirjanduse ja Folkloori Instituudi rahvajuttude osakonna teadur
linute.arch@gmail.com

Teesid: Trakai järvestik on Leedus ajalooliselt, kultuuriliselt ja ökoloogiliselt tähendusrikas paik, oluline mälupaik ja rahvusliku identiteedi sümbol. 1991. aastal asutati Trakai rahvuspark, mis hõlmab nii kultuurimaastiku materiaalseid ja mittemateriaalseid omadusi kui ka selle paiga ajalugu ja vaimu. Käesolevas artiklis vaadeldakse Trakai paigavaimu komponente, tõlgendades paigavaimu mõistet läbi Leedu kaitsealade poliitika prisma, ja väidetakse, et see on tihedalt seotud arusaamaga pühadusest, mille aluseks on eesmärk esindada esmajoones Leedu rahvuse etnilist identiteeti ja piirkondlike eripärasid. Artiklis, mis põhineb autori pikaajalisel osalusvaatlusel ja intervjuudel, analüüsitakse kriitiliselt kohalike kogukondade sümboolset ja füüsilist eraldamist paigast, mida Trakai rahvuspargi eeskirjade ja väärtuste arendamine ja praktikas kasutusele võtmine on loonud. Trakai märkimisväärse slaavi kultuuri elemendiga mitmerahvuselisust käsitletakse ühe võimaliku seletusena sellele, miks kohalike elanike tavasid pole paiga identiteedi tervikpilti kaasatud võrdselt, jättes kõrvale paigavaimu inimkomponendi. Artikli analüüsi osas keskendutakse vastuoludele kohaliku kultuuri eripärade ja rahvuse idee vahel; teema empiiriline käsitlus on esitatud pühaduse nelja dimensiooni (ajalooline, kultuuriline, ökoloogiline ja etnograafiline) kaudu.

Märksõnad: *genius loci*, kaitsealad, pühadus, rahvajutud, Trakai

Teema sissejuhatus: lokaalsus ja rahvuse idee raamid

Trakai on üks kõige tähendusrikkamaid paiku Leedu kaardil. Keskaegne kindlus, aga ka teised arhitektuurimonumendid, maaliline järvestik, multikultuuriline linn ja kohalikud külad on peamised selle piirkonna paigavaimu määratlevad tunnused. Trakai ruumi defineeritakse geograafiliselt kui Trakai poolsaart, seda ümbritsevaid järvi ja alasid, mis moodustavad väljaspoole poolsaart jääva osa linnast.¹ Peamine meeleline kogemus maastikust moodustub viiest omavahel ühenduses olevast järvest: Galvé, Bernardinai (Luka), Totoriškėsi, Nerespinka (Narakampise) ja Skaistisi. Selle ala semantilised koodid, mis hõlmavad riikliku ja üldise tähtsusega kultuuri-, ajaloo- ja looduspärandi ressursse, sõnastati 1991. aastal, kui loodi Trakai rahvuspark; samal aastal moodustati valitsuse otsusega veel neli riiklikku parki ja järgmisel aastal kolmkümmend regionaalset rahvusparki.

Kaitsealade moodustamise eesmärk Leedus lähtus pühaduse (*sacrum*)² ideest, mille aluseks on rahvuslike väärtuste sümbolsüsteem. Leedu kaitsealade süsteemi väljatöötajad rakendasid maailmas valdavalt levinud ökoloogilise orientatsiooniga lähenemistega võrreldes suhteliselt ebatavalist lähenemist.³ Leedus on iga riiklik rahvuspark mitte lihtsalt territoorium, kus säilitatakse mingit konkreetset maastikku või elurikkust, vaid nende territooriumite kontseptuaalses raamistikus kantakse hoolt ka kultuurimälu säilitamise eest. Selline lähenemine järgib Briti mudelit, mille aluseks on lihtsalt loodusliku või vähese inimõjuga maastike kaitsmise asemel kultuuriliste väärtuste kaitsmise esikohale tõstmine, erinevalt sellest, mida võib näha Prantsusmaal, Saksamaal või teistes riikides. Suurbritannias paiknevad rahvusparkid tiheda asustusega maapiirkondades, kus on pikemat aega tegeletud põlluharimise, karjakasvatuse ja teiste traditsiooniliste tegevusaladega. Samuti on oluline maastike ajalooline kasutus ja tähendus, sest eesmärgiks on maapiirkondade kultuuripärandi kaitsmine (Kavaliauskas & Nurijeva 2015: 133, 141). Leedus hakkasid sellise lähenemise tulemusena kõik riiklikud kaitsealad esindama riigi rahvuslikku ja etnilist identiteeti. Nende nimed toovad esile neli etnokultuurilist piirkonda: Dzūkija, Aukštaitija, Žemaitija ja Kuršių Nerija (Kura sääre) rahvuspark. Ainus etnokultuuriline piirkond ilma oma rahvusparkita on Suvalkija (ehk Sudūva).⁴ Trakai rahvuspark erineb kõigist teistest selle poolest, et selle territooriumi semantiliseks südameks on linn ning sel põhjusel esindab ta mitte leedu, vaid mitmerahvuselist pärandit nii ajaloolisest kui ka etnoloogilisest vaatepunktist.

Joonis 1. Uus Trakai. Juozapas Kamarauskase 16. sajandi Trakai linna ja kindluste rekonstruktsioon. 1899. Akvarell. Leedu Rahvuslik Kunstimuseum. Autori allkiri: Leedu Suurvürstiriik. Uus Trakai linn. Kindlus järvesaarel. Suur kindlus, linna kindlustused, kirik-katedraal. Rajatud Leedu Suurte Vürstide nagu Gediminas jt poolt 1321. alates.

Käesolev artikkel tegeleb küsimusega, kuidas piiravad etnotsentristlikud riiklikud narratiivid nende teadmiste levikut, millist pärandit see paik edasi kannab. Uurimistöökeskmeks on valitud Trakai rahvuspark, kuna see esindab paika tervikuna nii territoriaalse aspekti kui ka paigavaimu (Trakai *genius loci*) poolest. Samal ajal sõltub rahvuspark riigi kultuuripoliitikast,⁵ millel on võimu mitte ainult kultuuri- ja looduspärandi kaitsmise protsessis, vaid ka väärtuste süsteemi ja ideede levitamisel. Paigavaim (*genius loci*) mõistena on selles artiklis ühelt poolt mingi kultuurilise maastiku mittemateriaalne tervik, mida on mitmed ühiskonnad paljude sajandite vältel lakkamatult loonud; teiselt poolt käsitletakse seda intellektuaalse konstruktsioonina, mida konkreetse ühiskonna antud ajaloolises hetkes elav ja teatavates oludes tegutsev eliit pidevalt loob ja tõlgendab. Leedu suure ajaloolise narratiivi motiive käsitletakse selles artiklis raamistusena, mis on jätnud Trakai elanike kohalikud tavad selle paiga üldtunnustatud kuvandi varju. Kui ma Trakai elanike elulugude uurimisega alustasin, oli peamiseks probleemiks siin elavate inimeste identiteeti puudutava etnoloogilise materjali nappus. See asjaolu pani otsima riikliku poliitika etnokultuuriliste prioriteetidega seotud probleemi sügavamaid põhjuseid Leedu kaitsealade süsteemis.

Artikkel põhineb kohalike elanike elulugudel ja autori pikaajalistel antropoloogilistel tähelepanekutel nii kohalike elanike igapäevaelust kui ka poliitilistest ja sotsiaalsetest asjaoludest. Alates 2007. aastast kuni praeguseni on küsitatud 60 inimest, kelle vanus jäi vahemikku 45–90 aastat. Kõik informandid esindavad linna multikultuurilist iseloomu ning nad on karaiimi, poola, tatari, vene ja leedu päritolu. Materjali säilitatakse Leedu Kirjanduse ja Rahvaluule Instituudi Leedu Rahvaluule Arhiivis.

2008. aastast alates läbi viidud folkloristlikud välitööd ja osalusvaatlustega kogutud materjal lubavad oletada, et pilt Trakais elavate ajalooliste rahvus- ja usurühmade identiteetidest (karaiimid, tatarlased, juudid, katoliiklased, kreekakatoliiklased, õigeusklikud venelased, vanausulised) on ajalooliselt korrektne, samas võib neid ka käsitleda illusoorsetena, kuna need identiteetidid esindavad peamiselt varasemate põlvkondade kujutletavaid reaalsusi. Samas jäetakse kõrvale 20. ja 21. sajandi etnograafilised andmed, sest kohalikke mitte-leedu kogukondi on vähe uuritud.

Selle põhjust otsitakse veel kodustamata territooriumilt, Leedu kaguosast (tuntud ka kui Ida-Leedu, Vilniuse maa, leedulaste jaoks *Vilnija*, poolakate jaoks *Wileńszczyzna*). Akadeemilises ja poliitilises diskursuses tajutakse seda piirkonda piirialana, minevikus Poola poolt okupeeritud territooriumina minevikus, või siis “probleemaatilise” piirkonnana, mille kultuuriline identiteet ei moodusta osa riiklikust identiteedist, kuna seal elavad “ebamäärase” identiteediga inimesed (Savukynas 2003: 80–81). Riigi akadeemilises kirjanduses

valitses pikka aega narratiiv, et need inimesed on “poolastunud leedulased”. Viimased uurimused on sellistest eelarvamustest vabamad, aga endiselt kõneldakse kohalikest elanikest, kes räägivad oma poola keelel põhinevat murrakut, kui *neist*, kellel on “vähene kultuurikogemus”, keskendudes ainult nende juurtele nende “oma paigas” – külas, alevis, vallas (Korzeniewska 2013: 176). Samas sotsiolingvistilisest vaatepunktist on poola ja vene keel ja valgevene dialektid (vt *Dialects of Lithuanian Poles*), samuti vastavad kultuurid avaldanud märkimisväärset mõju kohanimedele ning selle piirkonna maakohtades või väikelinnades elavate mitmesugustesse konfessioonidesse kuuluvate ja erinevat etnilist päritolu kohalike elanike idiolektidele ja sotsiolektidele. Kagu-Leedu piirkonnas elasid valgevene päritolu inimesed maapiirkonnas mitusada aastat kõrvuti leedu päritolu inimestega. Alates 19. sajandist mõjutas kultuuriline poloniseerimine peamiselt kiriku kaudu mõlema etnilise rühma identiteeti ja paljud neist on valinud selle tulemusena poola rahvusliku identiteedi. Valgevene dialektid (nn “po prostu” (lihtkeel) säilitasid aga igapäevase suhtluse funktsiooni. Selline reaalsus koos kiindumisega oma väiksemasse paika tuleb Trakais väga selgelt esile, kui rääkida inimestega, kes ise nimetavad end tõelisteks kohalikeks.

Foto 1. Kinduse varemed ja aiapidajad. Tundmatu autor. Umbes 1910. Trakai Rahvuspargi omanduses.

Foto 2. Kinduse varemed. Tundmatu autor. Umbes 1950. Trakai Rahvusparki omanduses.

Teine põhjus on negatiivsed eelarvamused kohalike elanike suhtes üldisemalt, mis on vastuolus selle koha ajaloolise vaimuga. Jälgi vastikust väljendavast ja halvustavast suhtumisest Trakai elanike⁶ suhtes võib leida juba 19. sajandist. Ränduri ja ajaloolase Wladislaw Syrokomla tunnistused jutustavad tema suhetest selle linnaga, mis jaotusid selgelt kaheks: ta imetles kõike, mis vastas tema Trakai külastamise eesmärgile – ajaloolisi ja katoliiklikke reliikviaid – ja põlastas elutingimusi, inimesi, kehva tänavasillutist ja igapäevaelu elemente (Sirokomlè 1989 [1857]: 39). 1822. aastal rõhutas ka kuulus kunstnik Wincent Smokowski, kes oli Trakaid külastanud eesmärgiga maalida üles varemetesse jäänud saarekindluse hävimisohtu sattunud freskod, et üks asi on pärand ja teine asi kohalikud elanikud. Ta noomis inimesi, sest nende mälu ei vastanud vanade aegade suurusele ja ulatus minevikus ainult viiekümne aasta kaugusele (Smokowski 1822: 164–165). 1907. aastal oli vanade väärtuste ja teaduse pärast muretsev intelligents asutanud Vanavara ja Etnograafia Ühingu (poola k *Towarzystwo Miłośników Starożytnictwa i Ludoznawstwa*).⁷ Üks selle liikmetest, arst, ajaloolane ja populaarsete ajalooramatute autor Władysław Zahorski juhtis tähelepanu asjaolule, et kohalikud elanikud ei oska kaitsta hinnalist pärandit ning varastavad lossist oma tarbeks kive ja telliseid (Zahorski 1902: 13). See mees koos arheoloog Wandalin Szukiewichiga tõstatas

saarekindluse haletsusväärse seisundi küsimuse ning algatas 1903. aastal lossi ühe torni restaureerimise. Krahv Józef Tyszkiewich, kelle suveresidents asus otse lossi vastas, toetas seda ettevõtmist rahaliselt. Farmatseut Jan Podbielski, kes oli eespool mainitud ühingu liige ja elas Trakais, hoidis silma peal sellel, et kohalikud kindluse müüre maha ei lammutaks, ja hoolitses varemete kaitsmise eest. Aastatel 1902–1914 rentis Szukiewich lossiga saart linnavõimult, et kaitsta seda juhusliku tegevuse eest (Szukiewicz 1906; Zabiela 2002: 10; Ilgievič 2018: 40–41). Kõik need inimesed tegutsesid justkui Trakai paigavaimu eestkostjatena, juhindudes oma isiklikust arusaamast sellest, millised on selle paiga olulised väärtused. Nad suurendasid lossi olulisust, algatades samas ka paradigma, et kohalikud on “barbarid”, mingi võõrelement, mitte aga seda paika kujundavad subjektid. Saarekindluse taastamine kestis mitmete pausidega 1987. aastani.

Terve 20. sajandi vältel ja vaatamata sellele, et territooriumi poliitiline kuuluvus mitu korda muutus (Vene impeerium, Poola, Nõukogude, Saksa, kolm korda Leedu), on saarekindluse ja ajaloolise pärandi tähtsus pidevalt kasvanud. Selle kõrvale on tekkinud Trakai kui turismisihtkoha identiteet. Need kaks tegurit on olnud vastandlikud ning loonud paiga mineviku, oleviku ja tuleviku tõlgendusi puudutavate sotsiaalsete konfliktide välja. Trakai rahvusparki kolmekümne eksisteerimisaastaga on meedia poolt ja institutsioonidega dialoogis edastatav keelekonflikt muutunud lahutamatuks Trakai identiteedist. Selles vallas jaotatakse inimesi kaheks, nad on kas pärandi “toetajad” või “vaenlased”, “patrioodid” või “barbarid”, “takistajad” või “inimeste ja turu huvide eest seisjad” jne. Ma nägin sellist lähenemist juba siis, kui olin Trakai rahvusparki töötaja ja mul tuli pidevalt seista silmitsi pingetega, mis puudutasid kaitsemeetmeid, isegi pärandiga tegelevate spetsialistide kogukonna sees. Rääkimata vastuoludest Trakai rahvusparki ja erainvestorite vahel, kelle huvisid toetab tavaliselt Trakai kohalik omavalitsus. Hiljem, olles seotud keskkonnaliikumistega ja püüdes mõjutada linna arengut kestlikkuse suunas, avanes mul võimalus näha, millised ühiskonnale edastatud sõnumid avaldasid mõju ja millised mitte. Näiteks ilmnas, et ökoloogilised argumendid ei avaldanud laiemale üldsusele nii suurt mõju kui patriootilised või ajaloolise rõhuvad sõnumid. Kohalike elanike prioriteetidest rääkides: neid võib olla mitmesuguseid, ent peamiselt lähtuvad need praktilistest aspektidest ning kodutundest ja kuulumise tunde-dest. Käesolevas artiklis käsitletakse seda tunnet Trakai pühaduse neljanda mõõtmena, mis on lahutamatu maastiku ökoloogiast. Artikkel väidab, et need kogukonnad pole leidnud tunnustamist Trakai kultuurilise maastiku ja paigavaimu loomise tähenduslike osalistena. Neid esitletakse eraldiseisvatena, tuues ajaloolise teguri esile kui paiga identiteedi peamise tugisamba, millel on tugev mõju paigatajale ja teadmiste hierarhia loomisele. Artikkel käsitleb kriitiliselt

Trakai rahvuspargis kultuurilise ja ökoloogilise teabe levitamise vähesust. See kirjutis analüüsib kohalike inimeste igapäevaelu tavasid, mis on kooskõlas või vastuolus Trakai paigavaimu ametlikult tunnustatud raamistikuga.

*Foto 3. Trakai kindlus ja kohalik majapidamine.
Arūnas Baltėnase foto 2015.*

Pühaduse dimensioonid: ajalugu, religioon, loodus

Rahvuslike ideede pühadust tuleks mõista ilmalikuna, kuid selles on säilinud siiski palju religioosseid tunnuseid – pühad tekstid, riitused, erilised etno-religioossed motiivid jne (Smith 2004: 14). Selle poolest on Trakai park eriti hea näide: sealse pühaduse aluseks on paiga mütologiseerimine riigi hällina, mille juured ulatuvad keskaega. Peamiseks ajalooliseks tegelaseks on selles kontekstis suurhertsog Vytautas Magnus (1350–1430), keda Leedu rahvusliku narratiivi raames nähakse kõige olulisema juhina, kes muutis riigi territooriumilt suureks ja Euroopa idapoolse osa oluliseks geopoliitiliseks jõuks. Galvé järve saarekindlus, mille ehitasid Vytautas ja tema isa Kęstutis, muutus Trakai maastikus domineerivaks märgiks, esindades pühaduse ajaloolist dimensiooni nii paiga kui ka rahvusliku narratiivi mõttes. Samas on pühaduse religioossed

ja ökoloogilised dimensioonid samuti alles ning nõuavad teistsugust lähenemist kui ajalooline dimensioon, kuna nad ei omanda selliseid otseseid seoseid kollektiivse kujutlusega Leedu identiteedist. Artiklis hinnatakse neid passiivsete vahenditena, millel on potentsiaali luua uusi või taastatud narratiive. Samamoodi võime näha Trakai Jumalaema vagapildi taastunnistamist, see on tagasi saanud kolmsada aastat tagasi saavutatud, kuid vahepeal unustusse vajunud hiilguse. Kristluse-eelset pühaduse kihti võib praegu tõlgendada peamiselt läbi kultuurimälu prisma; käesolevas artiklis käsitletakse seda tänapäeva ökoloogiliste liikumiste võimaliku inspiratsiooniallikana.

Sotsioloog Adelė Vossyliūtė sõnade kohaselt on Leedu valitsejate subkultuuril ja Trakai linna sümbolismil olnud erakordne ja jätkuv mõju ühiskonna ajaloolisele mälu, kaitstes ideed “rahvuse jumalate igavesest elupaigast” (Vossyliūtė 1995: 92–95). Sellised ideed toovad hästi välja selle, mida paiga pühaduse ajalooline mõõde endas sisaldab. Leedulaste meeltes elasid need jumalad siin ennekoike tänu luuletusele “Trakų pilis” (“Trakai loss”), mille kirjutas 1892. aastal luuletaja ja preester Jonas Mačiulis-Maironis. Selle romantilise teosega lõi ta Leedu maastike poetilise arhitektoonika, milles peamiste ruumiliste maamärkide rolli täitsid konkreetseid kultuuripiirkonnad, mis olid Leedu identiteedis maailma telgedeks (Speičytė 2012: 116). Luuletust “Trakų pilis” omistatakse suurele narratiivile leedu rahvast (Bumblauskas & Potashenko 2013: 47), mis konstrueeriti peamiselt sõdadevahelisel perioodil.

Tol ajal oli Vilniuse maakond naaberriigi Poolaga toimunud konflikti tagajärjel muust Leedust lahutatud,⁸ mis tugevdas selle paiga sümboolset väge, mida kehastasid saarelossi varemed ja Vytautas Suure (1350–1430) pildid. Vytautase asukoht Trakais tuvastati ridadest, mida kõik lapsed pidid koolis pähe õppima: “Vana loss! Su nimi kajab vastu pikis sajandis! / Suured mehed tõusid koos sinuga au sisse! / Sa nägid suurt Vytautast võimule tõusmas, tema vägesid paraadil. / Kus on nüüd sinu vägevus, mis kunagi oma auhiilgusega pimestas? / Kus on sinu vanad asjad, mida lugudes ülistatakse?”⁹ See luuletus kõlab nagu kurvastust ja murelikkust täis nutulaul.

See luuletus levis 20. sajandi jooksul mitmesugustes väljaannetes ja vormides. Esialgu avaldas Maironis oma teosed, sealhulgas ka selle luuletuse, Leedu põrandaaluses kirjastuses, kuna aastatel 1865–1904 olid ladina tähtedes trükised Vene Impeeriumis keelatud. 1905. aastal võeti see luuletus kõige tuntumasse ja armastatumasse kogumikku “Pavasario balsai” (“Kevade hääled”). Paljudele Maironise luuletustele tegid viise silmapaistvad heliloojad ja veel tänapäevalgi esitavad koorid neid rahvuslike lauludena perekondlike kokkutulekute jm sündmuste puhul. Need laulud on väga nostalgilised, lüürilised ja patriotlikud. Loo “Trakų pilis” juhtum on aga teistsugune. Nõukogude ajal seadis keegi selle luuletuse kuulsa rockansambli The Animals loo

“The House Of The Rising Sun” viisile. Seega laulsid seda luuletust lauluna peamiselt näitlejad, matkajad, noored inimesed ja peamiselt mitteametlikus sotsiaalses kontekstis, millega see omandas sümbolse tähenduse kui noorema põlvkonna vaikiva mässu laul. Teiselt poolt iseloomustasid laulu viis ja sõnad lossi rekonstrueerimise aega ning tugevdasid inimeste lootust rahvusliku mälu uuesti ülesehitamise protsessis. Pärast Leedu taasiseseisvumist muutus see luuletus kohustuslikuks kirjandustekstiks, mida õpitakse pähe, ning Maironist uuritakse iseseisva Leedu kirjanduse traditsiooni rajajana.

Veel üks Vytautase rajatud objekt on Neitsi Maarja Ilmumise kihelkonnakirik, mis on teine Trakai vaimsure materiaalne dimensioon ruumina, kus “kohtuda jumalaga”, kui kasutada Vosyliūtė sõnu (Vosyliūtė 1995: 92–95). Kuni 20. sajandi alguse või keskpaigani seostati seda kirikut Vytautasega isegi tugevamalt kui lossi, peamiselt tänu pühamu altaril asuva Trakai Jumalaema imetegeva pühapildi kuulsusele, mis pildi tagaküljele kirjutatud legendi kohaselt on Bütsantsi keisri kingitus Vytautasele. See pühapilt oli suure au sees ja alates 10. sajandist külastasid seda nii palverändurid kui ka kõrgest soost riigimehed, kes palusid siin Leedu suurvürstiriigi kaitset. 1718. aastal austati pilti paavst Clement XI saadetud kroonidega ja sellest sai linna olulisim pühakoht.

*Foto 4. Neitsi Maarja Külaskäigu kirik.
Arūnas Baltėnase foto 2014.*

Foto 5. Trakai Jumalaema altar Neitsi Maarja Külaskäigu kirikus Trakais. Arūnas Baltėnase foto 2013.

2000. aastal valis rahvuspargi juhtkond pargi logoks Maarja õnnistava käe roosiga – mis on pühapildi peamine ikonograafiline tunnus. Valiku põhjuseks polnud mitte loogiline reaktsioon pühapildi tuntuusele, vaid hoopis vastupidi: juhatuse esimees Gintaras Abaravičius rääkis ühes intervjuus sellest valikust kui ajaloolise uurimistöö tulemusest ja üllatusest, kui tuli ilmsiks selline uus kultuurimälu ja pühaduse kiht. Sellest tulenevalt soovis ta väga seda esile tõsta. Intervjuus tõlgendas ta kätt kui maastiku inimõjulisuse sümbolit ja metafoori inimese ja looduse harmooniast (käsi hoidmas taimet),¹⁰ sarnast lähenemist on heraldiliste sümbolite puhul rakendatud sageli ja kõigil Leedu kaitsealadel.

Võib arutleda erinevate selgituste üle, miks Trakai Jumalaema pühapilt on eriti olulise elemendina kadunud nii Trakai semantiliselt maastikult kui ka Leedu kollektiivsest identiteedist. Kui keskenduda kohale, tõuseb esile kindlus saarel, mis sai 20. sajandi jooksul üha olulisemaks nii ehitise restaureerimise kui Trakai turismisihtkoha identiteedi tugevnemise kaudu. Kunstiajaloolane Giedrė Mickūnaitė juhib tähelepanu sellele, et Nõukogude ajal nihutati mäletamise keskus teadlikult ümber kirikult kindlusele. Kiriku ukсед olid enamasti lukus, olid avatud ainult missa ajal, aga oli ka teisi põhjuseid. Paljud tulid Trakai lossi külastama, teadvustamata, et neid on suunanud nõukogude mäluksõbralik režiim. Teiste sõnadega: mälu muudeti, kuid seda ei hävitatud (Mickūnaitė 2019: 24). Selletõttu võib mõlemat hoonet vaadelda kui Vytautase mäletamise ala.

Pärast seda kui kindlus saarel oli koos kogu linnaga 17. sajandi keskel (1655–1661) Moskva suurvürstiriigi sõjaväe sissetungi tulemusena varemeteks muudetud, nihkus ajaloolise mälu, aga ka Vytautase vaimu telg Neitsi Maarja Külaskäigu kirikule. Selline nihkumine algas varem ja ilmutas end esimese palverännakuna, mille Leedu suurvürst korraldas 1604. aastal. Vilniuse piiskopi juhtimisel kõndisid usklikud paljajalu Vilniusest Trakaisse ning palvetasid Trakai Neitsi Maarja pildi ees, paludes Jumalaema, et too peataks riiki laastava katku. Pühapilti käsitleti kui Vytautase enda korraldust jääda rahvana katoliiklusele truuks. Selline propaganda oli vastureformatsiooni ajal aktuaalne.

Selliste tähenduste taaselustamine on tänapäeval peaaegu võimatu, sest Vytautast ei seostata enam katoliiklusega, vaid peamiselt tema sõjaliste saavutustega. Ent viimase kümne aastaga on palverändurid taasavastanud sihtkohana Trakai, eriti pärast seda kui katoliku kirik on asunud taastama Trakai Jumalaema kultust. Teadmine sellest pühapildist on jõudnud nii usklikute kui ka turistideni, eriti pärast laialdaselt tähistatud kolmesaja aasta möödumist pildi paavstlikust kroonimisest. Sellega on Trakai tähendus aastatega omandanud uusi rõhuasetusi ja meelitab ligi inimesi, kes tunnevad huvi mitte ainult selle paiga vastu, vaid otsivad ka kohtumist Jumalaga.

Pühaduse ajalooliselt kõige kaugem mõõde viib meid kristluse-eelsesesse perioodi (aega enne ametlikku ristiusustamist 1387. aastal), kui losse veel ei ehitatud (14. sajandi keskel) ja linnu veel ei rajatud (Magdeburgi õigus sätestati 1409. aastal). Seda mõõdet on osaliselt uurinud romantismi-aja intellektuaalid 19. sajandil; nüüd võib seda otsida intellektuaalsest kujutlusvõimest, kultuurimälust ja mõnedest folkloorsetest allikatest, näiteks kohanimedest ja kohamuistenditest.

Eelajaloolisi arheoloogilisi objekte, näiteks linnamägesid või matmiskohti on ajaloolased, teoreetikud ja turismiturundus sageli omistanud nn paganlikele aegadele. Selline keelekasutus mõtestab aega alateadlikult religioonide põhjal, luues vaimset konteksti paikadele, mida pole pühapaikadena kasutatud.

Ka Trakai rahvuspargis esindavad seda perioodi peamiselt ilmalikud kohad, näiteks eelajaloolised asulakohad ja kaitselise iseloomuga rajatised. Samas on võimalikke tegelikke pühapaiku uuritud vähe. Näiteks Galvė järvestu piirkonna toponüümid ja hüdronüümid (324 kohanime) viitavad tervele võimalike pühapaikade kompleksile, mida võib omistada kristluse-eelsele perioodile – saared, poolsaared, metsasalud, järve sügavamad kohad. See kiht võib mõjutada erinevate inimeste kujutlusvõimet, luua ökoloogiliselt positiivset avalikku arvamust ja patriootlikke hoiakuid selle paiga suhtes. Trakai rahvuspargi juhtkond on kogunud vastavaid toponüüme ja avaldanud neid kohalikel kaartidel (vt Sokolovaitė 2010 kirjanduse nimestik). Kuid praeguseks on neid allikaid vähe teadvustatud ning neid pole kasutatud ei turismis ega hariduses. Täna võime vaid arutleda, millist potentsiaali võiks see tuua identiteedi kujundamisse kaitsealal, samuti selle kaitsmisesse.

Selgitamaks, miks ja kuidas need toponüümid pühadusele viitavad, oleks vajalik mütoloogiat, arheoloogiat ja rahvaluule allikaid kaasavat integreeritud uurimist. Kõige viimane versioon Galvė järvestiku riikliku tähtsusega pühapaikadest pärineb arheoloog Vykintas Vaitkevičiuselt. Tema järgi võib mõnesid pühadest koobastest pidada riikliku tähtsusega pühapaikadeks. Üks sellistest paikadest, *šventų liepų miškas* (pühade pärnade mets) asub Galvė järvestu põhjaosas (Vaitkevičius 2003: 208–209), otse suurima, Alka nime kandva saare vastas – *alka* on tavapärane looduslikke pühapaiku tähistav sõna Leedus ja Lätis. Järvega seotud muistend on üks kõige tuntumatest ja kõige elujõulistematest kohalikest lugudest, milles sisaldub teave ohverdamiste kohta: nimelt väidetakse, et igal aastal seal keegi upub. Järv “võtab inimese pea”, sest muidu tema vesi talvel ei jäätu. Niimoodi on rahvaetümoloogia selgitanud Galvė järve nime, et see tuleb leedukeelsest sõnast *galva* (pea). Trakai ajaloomuuseumis säilitatakse kahte järvest leitud liivakivist pead esemetena, mis võimaldavad nende tõlgendamist järves kunagi teostatud sümbolsete ohverdustena (Balčytienė & Narbutas 2004). Rahvusvahelise Looduskaitseliidu (IUCN) üldtunnustatud seisukoht on, et looduslikud pühapaigad on arvatavasti kõige vanem elupaikade kaitsmise viis meie planeedil.¹¹ Pühapaigad Trakai pargi territooriumil on arvatavasti minevikus eksisteerinud, see reaalsus on praeguse aja jaoks liiga kauge, kuid mitmesugused mehhanismid võivad olla mõjutanud vähemalt mõne müütilise mineviku elemendi taaselustamist. Kuigi kohanimed võiksid olla tõenditeks pühapaikade olemasolust kogu järvestu piirkonnas, pole “uuspaganluse”¹² taaselustamisega tegelevad kogukonnad (näiteks Romuva või teised (vähem tuntud) rühmitused, kes on väljendanud oma looduslähedust) neid aktiivselt kasutusse võtnud. Teiste sõnadega: selleks, et taaselustada mingi konkreetse paiga või terve suurema ruumi suhtes pühaduse tunnet, peavad olemas olema sellega tegelevad kogukonnad.

Ökoloogilise mõõtme puudumist võib täheldada Trakai rahvuspargi juhtkonna kommunikatsioonis ja strateegiates. Minu meelest muudab see tegur täielikult territooriumi funktsioneerimist ja selle tähendust ühiskonnale. On olemas külastajate seas väga populaarne õpperada Varnikai botaanilis-zooloogilisel kaitsealal, aga peaaegu puudub selle kogu kaitseala südameks oleva linna säästliku arengu mõtestamise ökoloogiline aspekt. Globaalne väljakutse kliima soojenemise näol ja Leedus tasapisi kasvav teadlikkus rohelisest maailmavaadest võivad hakata kaasama asjaomaseid fookusrühmi, kes võiksid hoolida Trakai maastikest ja loodusest. Mitmed avalikud väljaastumised reaktsioonina kaubanduskeskuse ehitamisele¹³ ning 2017. aastal alanud kaldaäärse promenaadi rekonstrueerimisele on kestnud tänini. Kuna ma olin nendega isiklikult seotud, sain jälgida, milliseid emotsioone seda toetavad inimesed ilmutasid ja mida nende arvamustes rõhutati. Ainult üksikud eksperdid suudavad väljendada keerukatel seadusandlikel aktidel või maastikke käsitlevatel uurimistöodel põhinevaid vastulauseid, seetõttu on inimesed andnud vastuseks lihtsalt lause: “Selline asi pole Trakai jaoks.” Ehk teiste sõnadega: peamise tavainimesele arusaadava argumendina on toiminud maastike esteetilised väärtused. Üks kohalikest toetajatest väljendas eravestluses subjektiivset arvamust, et tema jaoks “on kogu Trakai järvistu maa püha”, sest see on nii imeliselt kaunis. Samasuguse subjektiivse vaimse omaduse omistas järveäärsele promenaadile naine, keda pahandas eriti sellele alale ebasobiva hoonestuse rajamine, öeldes promenaadi kohta vene keeles *святая святым* (ld *sanctum sanctorium*, pühast pühast). Teades, kui väga ta Trakai maastikke armastab, tõlgendasin seda metafoori paiga erilise positsioonina kogu keskkonnakaitse kontekstis.

Foto 6. Bussijaam Lõuna-Trakais. Alale ehitatakse kaubanduskeskust. Arünas Balténase foto 2017.

Pühaduse püsimine esitatud mõõtmetes kujundab (võib kujundada) hoiakuid Trakai maastike suhtes, iga üksik rikastamas ruumi erinevate tähenduste-ga. Tuleks meeles pidada ka seda, et maastik pole ainult see maailm, mida näeme, vaid see on ka maailma ülesehitamine, maailma koostis, see, kuidas me maailma näeme (Cosgrove 1998: 13). Ruum, mida rajatakse vormina, võib muutuda keeleks, mis räägib mitte ainult ruumilistest asjadest, vaid ka kee-leks, millega ühiskond või inimesed ütlevad midagi iseenda kohta (Greimas 2011: 144). Trakai nimi on tänu paiga rikkale ajaloolle ja olulisusele leedu rahva jaoks väärtus, mis raamib kogu maastiku kompositsiooni. Trakai rahvuspargi olemasolu hõlmab universaalseid väärtusi nagu seda on looduskaitse ja öko-loogia. Nende väärtuste pühaduse elujõulisus näitab, kas ühiskond seostab end nendega või mitte.

“Trakaisse kuulumine”: kohalikud identiteedid ja narratiivid

Trakai elanike eluviisi käsitlevad antropoloogilised uurimused, samuti nende narratiivide süvaanalüüsid võiksid anda ainekultuurile aruteludele ja olla allikaks paremale arusaamisele sellest, kuidas toimib Trakai maastiku kultuuriline ökoloogia. Selles peatükis tutvustatakse mõnda neist ja arutletakse nende üle, näitamaks, et inimestel on omad väärtused, mis põhinevad subjektiivsetel ja kollektiivselt tunnustatud suhetel keskkonnaga. Eemaldumine etnotsentriilisest vaatepunktist on vajalik selleks, et oleks võimalik selles valdkonnas tegutseda.

Inimest või pigem seda, kuidas ta keskkonda tajub, peetakse maastiku eksisteerimise puhul määravaks (Duda 2018: 35; Kulczyk 2013:11). Aga mitte ükski vaatepunkt eraldi pole inimese ja keskkonna suhete mõistmiseks piisav, ütleb maastikuökoloogia uurija Jianguo Wu, v aja on pluralistlikku lähenemist, et siduda erinevate uurimuste perspektiive (Wu 2010). Seega inimese min-gi maastiku juurde kuulumise küsimuse puhul on lõimitus fundamentaalse tähtsusega, kui tahame tabada koha paigavaimu. Samuti siis, kui soovime mõista seda, kuidas kultuurilist maastikku konstrueeritakse. Kohataju saab nähtavaks looduse ja kultuuri erilistes elementides, samuti vaataja identitee-ditundes, psühholoogilises seisundis, meeolus ja kultuurilises tundlikkuses. Kuna kõik need elemendid on pidevas muutumises, on muutumises ka paiga-vaim, tekitades paikades keerukat geograafiat, sümbolruume ja nendevahelisi piire (Čepaitienė 2014: 62–63). Et kõiki neid protsesse mõista, on vaja kohalike elanike tavade püsivat kvalitatiivset ja kvantitatiivset jälgimist. Folkloorne materjal koos kogutud elulugudega aitab tänapäeval selgitada looduse ja ini-meste igapäevaseid vastastikuseid suhteid ning seda, kuidas inimesed oma

kohalikku identiteeti väljendavad, vastandades seda paiga pidevale pärimuseks muutmisele ja praktilisele kasutusele turismi sihtkohana.

Kohalikest narratiividest näeme, et 20. sajandi jooksul on paiga etniline iseloom kiiresti muutunud. Üks Poola mees on olnud selle tunnistajaks: “Alguses oli Trakai rohkem poola linn, aga pärast Teist maailmasõda muutus vene linnaks ja hiljem – leedu linnaks.”¹⁴ Seda võib selgitada ajalooliste oludega. Pärast Teist maailmasõda toimus kaks lainet poolakatest elanikkonna väljasaatmist Nõukogude Leedust Poola Rahvavabariiki. Vene päritolu ohvitserid ja uue, nõukogude võimu ametnikud majutati tühjaks jäänud ja natsionaliseeritud majadesse, mis olid varem kuulunud poolakatele või juutidele. 1970. aastatest peale on kasvanud leedu päritolu uusasukate arv. Selline muutus on mõjutanud linna keelekultuuri ja inimeste omavahelisi suhteid. Hiljuti linna elama asunud venelased ja poolakad ümberkaudsetest küladest ei moodustanud ühtseid kogukondi, iga inimene kohanes eraldi ja valis ise, kas õppida ümbruskonna keeli või mitte.¹⁵ Kohaliku kultuuri vastupidavuse seisukohalt oli see valik oluline, sest see mõjutas linna ja maastike tajumist keele koodide, naljade ja narratiivide kaudu. Trakai viis osa, nagu neid tunneb vanem põlvkond, kõlavad poolakeelsetena: *Rogatka*, *Miasto* (linn, keskus), *Jursdyka* (kiriku ümbruskond), *Karaimščyzna* (Karaimi tänav, “karaimi ots”) ja *Zamostè* (Zamosce, Užitlè, üle silla). Järvedes olevatel saartel on kohalikud nimevariandid ja lood, mis toimivad ainult siis, kui inimene valdab mitut keelt ja võtab omaks märke ka kultuuridest, mis ei ole tema omad. Näiteks varem mainitud Alka saare kohanimi on taastatud lingvistilise ja folkloristliku uurimistöö tulemusena saare algsest nimest, mida hääldati *Valka* või *Voga*. Kohalikud kasutavad saare kohta ka naljanime, mis omandab mõtte ainult siis, kui seda öelda poola keeles: *Rób co chcez* (“Tee, mida tahad”). Sellise nime sotsiaalne kontekst on ilmne ja kohalikud illustreerivad seda mõne isikliku looga telkimisest või mõnest muust lõbusast hetkest saarel. Seesuguste narratiivide mõistmine ja keelekoodide vahetamise kergus on suure tõenäosusega tunnus, mille järgi tuntakse ära kohalikku.

Samas pole sugugi lihtne vastata küsimusele, kes on Trakais kohalik. Iseisvusaja jooksul on läbi viidud ainult mõned sotsioloogilised uuringud, mis võiksid aidata visandada demograafilist pilti kohaliku vaatepunktist. 1995. aastal oli ainult 22% vastanutest sündinud selles piirkonnas ja 2006. aastal andis 190 vastanust vaid 17,8% sellise vastuse ([Stankevičius] 1995: 13; Balčiūnienė 2007: 47).¹⁶ Need arvud ei näita, kui palju põlvkondi on nende perekond siin elanud. Paikne eluviis ja sisemine seotus paigaga on ühed kõige olulisemad eeldused kohamälu elujõulisuseks, paikseteks kogukondadeks ja neid siduvate lugude tekkimiseks. Veelgi enam, kui sama koha peal on elanud mitu põlvkonda, muutub nende kultuurikogemus maastiku lahutamatuks koostisosaks

(Leparškienė 2019: 7). Trakai asutamise algusest 14. sajandi lõpus oli see linn rahvusvaheline ja konfessionaalne. Trakai selline kultuuriline iseloom andis Leedu Suurhertsogiriigi identiteedi. Holokaust, poolakate väljasaatmised¹⁷ ja uute asunike saabumised on järsult muutnud linna sotsiokultuurilist identiteeti, kuid selle paljurahvuseline iseloom on säilinud. Poolakaid, karaiime, tatarlasi ja osasid venelastest saab nimetada tõelisteks kohalikeks, kes näevad Trakaid osana oma saatusest, aga ennekõike näevad nad seda oma kodukohana, kus nad tahavad, et neil oleks õigus “teha, mida tahad”. Mõned leedulastest uustulnukad on selle maailmaga lõimunud ja asunud kohalikku kultuuri rikastama. Välitööde materjal võimaldab mõtiskleda selle üle, et kodukohal kui mõistel on nende jaoks olemas ka pühaduse mõõde. Üks naine ei lubanud lapsena oma vanematel Poola ümber asuda, sest ta ei suutnud kujutleda, et võiks elada ilma oma *kodumaata*, Trakaita. Üks karaiimi mees oli elanud pikemat aega Vilniuses, kuna kogu tema kinnisvara Trakais oli Nõukogude ajal natsionaliseeritud. Pärast tööelu lõpetamist unistas ta kogu aeg naasmisest, kirjutas sellest luuletusi ja tundis, et tema elu eesmärk on lõpuks täitunud, kui viimaks sai sellesse linna tagasi kolida.

Foto 7. Karaiimide tänav 21. sajandil.
Arūnas Baltėnase foto 2012.

Foto 8. Kortermajad Trakai lõunaosas. Kohalik perekond seismas kunagise kodu õunapuude all. Arūnas Baltēnase foto 2012.

Üldiselt on just karaiimid lähedalt seotud Trakaiga, eriti niinimetatud *Karaimščyzna*'ga, mis on tänapäeval ühtlasi kõige turistlikum osa linnast.¹⁸ Oma lugudes räägivad nad peamiselt Karaimščyznast. See asjaolu pakkus huvi, seetõttu küsisin ühes vestluses karaiimi naiselt, miks suurem osa tema rahvuskaaslastest ei räägi lugusid linna teistest osadest; ta selgitas lihtsalt, et nende jaoks pole teised osad linnast Trakai. Vaadeldes karaiimide tegutsemist Karaimi tänaval võib tõesti öelda, et see rahvas käitub endiselt nii, nagu oleksid nemad selle territooriumi, sealhulgas tänavate ja turismikohtade omanikud. Nende kehakeel, see, kuidas nad kõnnivad, pingi peal istuvad või inimestega räägivad – kõik see annab teada vaiksest uhkusest, et ollakse kohalik. Rääkides informantidega veel varasematest aegadest, meenutas üks kalamees olukorda, kus tema kaaslane, muljetavaldav karaiimi mees, elas selle vaateplatvormi

läheduses, kust avaneb vaade saarel olevale lossile, mida kohalikud kutsusid nimega *Paryžius*, vene keeles *Париж* (Pariis). Üks kord otsustas ta süüa lõunat trepi peal, millest turistid mööda voorisid. Jalas tavalised lühikesed püksid, peas Türgi fess ja seljas napivõitu T-särk istus ta seal, pudel ühes käes ja karp räimi tomatikastmes teises käes. Kui inimesed temast mööda jalutasid, hakkas ta valjul häälel hädaldama: “Mida te kõnnite siin minu laua peal!” Selline anekdootlik situatsioon toob ilmsiks selle, kui tugevalt tunnetaavad karaiimid tänapäeval oma rolli Trakai ajaloo. Just sellepärast võtsid nad Trakai rahvuspargi tekkimist koos kõigile kehtestatud reeglitega selle kohta, kuidas nemad oma kodus käituma peavad, kui riigi ebasõbralikku hoiakut, mis on nende huvide vastu. Mõned inimesed nõustuvad, et rahvuspargi rajamine tegi lõpu neile harjumuspäraste maastike hävitamisele. Ent nad ei mõista, miks ei kaitse riik ka kohalike elanike huvisid: näiteks ei reguleeri turismi, mis muudab neile, kes otseselt sellest ärivaldkonnast ei elatu, elamise nende oma kodus üsna ebamugavaks.

Trakai rahvuspargi ilmumine polnud kõige järsem muutus, millega inimestel tuli 20. sajandi jooksul toime tulla. Eraldi tuleks tähelepanu pöörata linnakeskkondade teisenemisele Nõukogude ajal, mil suur hulk vanu puitmaju maha lammutati ning alates 1971. aastast hakati Trakai lõuna- ja keskossa ehitama kõrgeid tellismaju. Seda suunasid demograafilised muutused ja sellele järgnesid muutused linna kui terviku tajumises. Need, kes on olnud selle protsessi tunnistajateks, on seda tõlgendanud mitmeti. Üks poola rahvusest mees, kes elas Trakai lõunaosas, selgitas: “Kõik on sama, lihtsalt majad on peale ehitatud.” Tema enda lapsepõlvkodu lammutati, et ehitada asemele kuuekorruselise hoone, aga see ei pahandanud teda, sest uus korter, mille ta ostis, ja linna uus eluetapp tundusid talle sobivat. Selle muutuse suhtes on kõige kriitilisemad karaiimid, kes peavad seda osa linnast “mitte-Trakaiks”, ja mitte ainult seetõttu, et see ruum pole kuidagi seotud karaiimide ajaloo, vaid peamiselt seetõttu, et neis majades elavad inimesed, kes ei kuulu Trakaisse. “Tuli välja, et seal on tundmatud inimesed,” ütles üks naine, viidates sellega kohaliku identiteedi olulisele sotsiaalsele aspektile. Üks mees mainis, et tunne, et midagi on muutunud, tuli siis, kui ta hakkas kodus ust lukustama, sest mõnikord käisid vargad, mida enne 1960. aastaid polnud Trakai igapäevaelus ette tulnud. Uute elanike, eriti mitmetest piirkondadest pärit ja majapidamise esteetika suhtes teistsuguseid hoiakuid omavate leedulaste jaoks viitasid vanad puumajad ja korrastamata hoovid kohalike vaesele ja rämpasele eluviisile, millega nemad end kultuuriliselt siduda ei tahtnud.

Alates 1959. aastal algatatud muutustest linnas, mis traditsiooniliselt oli koosnenud ühekorruselistest majadest, oli võetud suund peamiselt ühiskondlike ja turismist tulenevate vajaduste rahuldamiseks: puiestee järve kaldale rajati

nii, et esmalt riigistati elanike maad, saareloss ja veel mõned saared võeti kohalike käsutusest ära, neid ei saanud enam kasutada aia- ega karjamaana. Juba mainitud Paryžius, turistide vaateplatvorm restoranidega, tehti kunagisest aiast, kus karaiimid olid kasvatatud kurke, veel tükk aega pärast seda kogunesid nad Paryžiuse pinkidele istuma tundega, et see paik kuulub neile. Turistlik promenaad järve ääres, mis kannab hellitavat nime “Alejka”, on karaiimidele kui pühapaik, sest nad mäletavad seal kasvanud puid ja oma nooruse suvesid seal eelmise sajandi 70. ja 80. aastatel. Kui mööduvaid külastajaid on liiga palju, koheldakse neid enamasti mittesoovitud külalistena, kes häirivad nende kuulumise tunnet. Üks teine, pikem promenaadi lõik Bernardinai järve ääres on vähem turistlik ja oluline ka kohalikele, kes elavad peamiselt korrusmajades ja kellel on seal oma lemmikpaigad päevitamiseks ja ujumiseks, kohad, kus lastega jalutamas käia jms. Eespool mainitud naine, kes ütles selle paiga kohta *святая святых*, nuttis promenaadi ehitamise pärast, just nagu oleks tema kodult varastatud kõige olulisem ja armsam element Trakai maastikest.

Nime andmine on omamoodi uute paikade kodustamise viis, mis tagab kodutunde jätkumise. Nimi “Paryžius” näitab positiivset reaktsiooni muutustele linnakeskkonnas, mis on toonud kohale “Euroopa”, nagu üks naine selgitas, ning ilu vaesesse linna, on teinud linna elavamaks ja huvitavamaks. See 1970. aastate lõpul ehitatud suvekohvik oli üks esimesi avalikke söögikohti linnas, kus olid päevavarjud ja lauad väljas. Saarelossi suhtutakse antud juhul teisiti – kohalikud eelistavad väita, et see pole midagi erilist ja et nemad sellest eriti ei hooli. Sellise hoiaku üks põhjustest võib olla kodutunde puudumine selles, kuna kindlust asustavad ainult “võõrad” – asutused ja turistid.

Vytautase mütologiseeritud kujutist on võimalik tuvastada ainult karaiimide folklooris, kus kirjeldatakse hertsog Vytautase imepärasest hobust. Pärast üht erakordselt karmi talve tõusid Trakaid ümbritsevad järved suurveega üle kallaste ja ähvardasid uputada selle osa linnast, kus elasid karaiimid. Vytautase hobune jõi liigvee ära, ent järgmisel päeval ilmus hobuse karjamaale uus järv, millest eritus imelikku lõhna. Selle legendi eri versioonid viitavad erinevatele järvedele, aga need kõik asuvad piirkonnas, mis on karaiimide jaoks tähtsusega ning lähedal nende kunagistele ühismaadele, niinimetatud Karaiimi põldudele (Leparskienė 2018: 192). Kalurite folklooris kujutatakse Vytautast, aga ka teisi suurhertsoge demiurgidena, kes valitsevad mitte ainult lossi, vaid kõigi ümberkaudsete maade üle. Ajalugu on kaasatud ruumi transtsendentse tajuna, mis põhineb kontrollimatul üleloomulikul jõul, mis mõjutab inimeste ja linna saatust. Järv mitte lihtsalt ei nõua igal talvel inimelusid, vaid tal on ka võime uputada terve poolsaarel asuv linn. Neist uskumustest jutustasid kõige vanemad informandid ja need pole enam aktuaalsed, ent järve ja vee tajumine kõigi meeltega on paratamatu ja reaalne.

Ka Galvė järv näib olevat turismipaaside poolt hõivatud, aga seal on privaatsuse tagamiseks ruumi piisavalt. Üldiselt oli loodus (eriti Trakai järved) paljude uusasukate jaoks uue keskkonna omandamisel väga oluline. Kui inimene vana kohaliku kogukonnaga läbi ei saa, on sageli just loodus see, mis aitab lahendada ontoloogilist dilemmat, kas paigaga kohaneda või mitte. Palju on inimesi, kes töötavad Vilniuses, kuid elavad Trakais¹⁹ ja ütlevad, et igasugused väikelinna patud (kuulujutud) ja kohaliku poliitika paljurahvuselisus neid ei huvita, aga rahu ja võimalus järve ääres jalutamas või järves suplemas käia teevad selle paiga elatavaks. Kui mingil subjektiivsel põhjusel ei teki meelelist suhet looduskeskkonnaga, siis on inimene Trakais õnnetu. See võib olla seotud olmeliste probleemidega. Näiteks üks naine Ukrainast kaotas suure õhuniiskuse tõttu hääle ega saanud enam laulda nii kaunilt, nagu ta kodus laulis. Üks mees pesi järveveega silmi ja sai silmapõletiku. Nad mõlemad jutustasid neid lugusid, põhjendamaks väidet, et paik on neile võõras. Eriti mõjus oli ühe Valgevenest pärit sõjapõgeniku jutustus oma elust: see naine jutustas oma saatusest määratud teest, mis sisaldas ka elamist Trakais. Ta elas päris järve kaldal, kuid ei käinud kunagi järves ujumas ega läinud isegi jalgupidi järve, ta ei tahtnud seda vett üldse puudutada, just nagu võiks järvevee puudutus olla märgiks tema kodunemisest siin.

Looduse kujutamine muutub viimaks rahvaluule vormeliks, mida korratakse endale ja teistele, et väljendada üldisemat hoiakut Trakai suhtes. Soojad tunded Trakai kui väikese kodumaa vastu annavad tulemuseks selle kohtlemise püha-paigana – peamiselt maastike ilu ja sellega seotud sotsiaalsete assotsiatsioonide tõttu. Karaiimi preester armastas spinninguga kalapüüki Galvė järvel, eriti vaba vee peal, mille kohta ta kasutas karaiimikeelset sõna *tiŋgiž*, mis on tõlkes “meri”. Sellega on ta kaasa toonud seosed karaiimide ajalooliselt kodumaalt, Musta mere äärselt Krimmi poolsaarelt. Üks poola mees selgitas, et Trakai poolsaar meenutab talle Itaaliat, mis on Püha Maa, sest seal asub Rooma.

Mõnede linnas või külades elavate katoliiklaste silmis on ainus püha objekt Trakais Neitsi Maarja Külaskäigu kirik, mis on nende igapäevaelu või pühade telg. Trakai Jumalaema pühapilt on oluline esmajärjekorras kirikuelu seisukohalt nii “tõelise usu” sõnumi levitamise vahendina kui ka lihtsalt uhkuse tundmiseks katoliiklane olemise üle. Õigeusklike usu keskuseks on Neitsi Maarja Sündimise kirik, kuhu kuulub Vene ja Valgevene päritolu inimesi tervest kihelkonnast. Ühe või teise pühakoja pühadus ei muuda ilmtingimata kogu linna pühaks, ent religioosset elustiili tervikuna märgistab siiski pühadus.

Millest jutustab see põgus kirjeldus Trakai rahva elust? Ennekõike kodutundest. Sellel tundel ehk elunemisel (*dwelling*), kui kasutada fenomenoloogia vaatepunkti, on subjektiivne ja individuaalne pühaduse dimensioon. Tuleks ära märkida, et selline tajus on omanditundest lahutamatu. Seetõttu on koha-

liku identiteedi väga oluliseks koostisosaks lihtsad praktilised nõuded, näiteks teadmine, et sul on õigus käituda sinu enda moodi. Folkloristide uuringud on näidanud, et ainult tegevustega hõlmatud paigad on tähenduslikud ning narratiivide ja kohanimedega rikastatud. Muidugi ei vasta mitmel puhul kohalike omistatud väärtused arusaamadele materiaalsete kultuuriväärtuste kaitsmisest. Ometi tuleks mittemateriaalset pärandit mõista kui nähtust, mis annab lisaväärtuse igale kultuurmaastikule ja on paigavaimu vältimatu koostisosa. Hetkel võib öelda, et sellist arusaama edastab Trakai rahvuspark juhuslikult, sest pärandispetsialistide töös on kohalike praktilist või koguni ükskõikset vaatepunkti ajaloolise pärandi suhtes raske aktsepteerida või kajastada. Samas kaasneb kultuurmaastike loomisega alati ka hävitamine. Lossist telliste võtmine enne selle restaureerimist, loata kalastamine või oma hoovile turistide jaoks parkla tegemine, vanalinna esteetikast või ökoloogiast mittehooolimine võiksid olla tavapärase praktilise käitumise näideteks. Selliseid tegevusi võib pärandi kaitsmise vaatepunktist samastada kuriteoga, ent kohaliku elaniku vaatepunktist, kes nägi mahajäetud varemeid saarel, sobivaid alasid kitsede karjatamiseks või poistega sõja mängimiseks, olid need objektid osa kodupaiga ruumist.

Seda kõike silmas pidades võime mõista, et kohalike elanike vajadused on suhteliselt tagasihoidlikud ja et neil on oma seisukoht Trakai erilise ja probleemide osas, mida aga pole seni veel korralikult uuritud. Rahvuste ja usutunnistuste mitmekesisus, samuti konkreetne elukoht linnas loovad erilisi mikrolokaalsusi, millega inimesed suhestuvad. See tähendab, et kohalikud ei näe ruumi ühe tükina, vaid jagavad seda rohkem või vähem olulisteks osadeks. Vanemalt põlvkonnalt salvestatud suuline materjal võimaldab eristada vähemalt viit lokaalsust, samas kui uued põlvkonnad ja linna uusasukad on loonud oma lokaalsusi, aga see vajaks alles täpsemat uurimist. Mingit konkreetset osa linnast võidakse seostada “tõelise Trakaiga”, samas kui mõnda teist osa külastatakse harva ja see ei sisalda tähenduslikke topoloogilisi märke. Osalt selgitab see, miks on raske aimata ette inimeste reaktsioone linnastumisega kaasnevatele protsessidele. Arusaama kodust, milleni juhivad rikkalik rahvajuttude materjal, pole veel tajunud Trakai rahvuspargi arendajad, seetõttu on ka kohalike toetus neile kesine. Ideoloogilises võitluses linna arendamise eest olnud edukamad Trakai kohalik omavalitsus ja ärikogukonna erindajad, sest nemad tegelevad kohalike elanike lihtsate, pragmaatiliste vajadustega.

Järeldused

Käesolevas artiklis analüüsitakse Trakai kultuurilise ruumi pühaduse mitmeid kihte ühe vaatepunktina paigavaimu käsitlemiseks. Paiga pühaduse tajumine

nii religiooses kui ka ilmalikus mõttes on muinsus- ja looduskaitstes oluline nii teoreetilise kui ka praktilise tööriistana, mis muudab keskkonna tähenduslikuks. Rakendatakse keskendumist peamiselt pühaduse mittereligioossele lähenemisele, mida mõistetakse kultuuri lahutamatu koostisosa ja maastiku mittemateriaalse omadusena. Ajaloo, kultuuri, usu või looduse kogemusi mõjutavad profaansed elemendid segunevad kultuurilises maastikus ja selle tajumises pühana (Duda 2018: 34). Materiaalne pärand, geograafilised tegurid, rahvuslikud narratiivid, religioosne käitumine või ka turismiga seotud tarbimiskäitumine, Trakai rahvusparki olemasolu – need kõik kuuluvad profaanse alla. 1991. aastal loodud rahvuspark muutus Trakai paigavaimu peamiseks suunajaks, hõlmates kogu maastiku, sealhulgas järvede, eri konfessioonide pühapaikade, looduse ja inimeste mitmesugused määrke ja tähendusi.

Leedu kaitsealade süsteemi loojad rakendasid teaduspõhist ja riiklikult hõlmavat raamistust, milles ökoloogilised ja kultuurilised aspektid on võrdselt olulised. Leedu viiest rahvuspargist keskendub Trakai rahvuspark ökoloogilistele aspektidele kõige vähem, sest kogu 20. sajandi vältel on sellele paigale peale surutud tugevaid ajaloo- ja kultuurilisi lähtuvaid tähendusi. Varasemalt hooletusse jäetud saarekindluse varemed muutusid Trakai peamiseks sümboliks tänu kultuuripärandile keskendunud inimeste tööle ja Maironise luuletusele “Traku pilis”. Turismi tulemusena on see linn tänapäeval muutunud ühe objekti paigaks – linnuse asupaigaks. See asjaolu annab märku rahvusparki narratiivi alahindamisest. Seetõttu tuleks rakendada uut lähenemist sellele, kuidas taastada kultuurilise maastiku ökosüsteem, et juhtida inimeste voolu, pakkuda uusi viise ruumis olemiseks ja sellega suhtestumiseks.

Koheldes paika ökosüsteemina mõistame, et see määratleb end ise pidevalt aina uuesti. See on mitmemõõtmeline võrgustik, mis loob oma geograafilise, ajaloolise, kultuurilise, majandusliku ja sotsiaalse koherentsuse alusel omaenda ainulaadsust ja olulisust (Vecco 2019: 231). Selles artiklis käsitletud rahvuslikud, katoliiklikud, kristluse-eelsed ja ökoloogilised mõõtmed tähistavad pühaduse tajumise allikaid, mis oma eri alustelt lähtuvate tähendustega suunavad looduskeskkonna mõtestamist. Selles kontekstis käsitletakse eriti olulisena kohalike elanike lahusust nende paigast, kui langetatakse otsuseid nende keskkonna sümbolise või füüsilise kasutamise kohta. Tähelepanuväärne on asjaolu, et paigavaimu olulised esindajad kaasasid rahvusparki rajamist puudutavasse suhtluses üksnes minevikust pärit ajaloolisi kogukondi (tatarlased, karaiimid, juudid), samas on seal praegu elavad inimesed paigast lahusust nii teoreetiliselt kui ka praktikas. Ühelt poolt koheldakse neid “barbaritena”, ükskõiksete inimestena, kes pärandist ei hooli; teiselt poolt aga ei vasta nad rahvuslikule nägemusele Leedu kultuurist, mille aluseks on esmajärjekorras etnilised väärtused. 30 iseseisvusaasta jooksul on Leedu valinud poliitilise tee,

milles domineerib ühest etnilisest rühmast moodustuv üks rahvus, jättes teiste omanäolisusele vähe ruumi (Potašenko 2020: 23–24). Seetõttu on rahvusparki kuuluvaid linnu ja külasid iseloomustav mitmerahvuselisus ambivalentne – see on olnud oluline kultuuripärand juba Leedu suurhertsogiriigi aegadest, ent samal ajal kannab see endas ka Kagu-Leedule omast vähem aktsepteeritavat slaavi kultuurielementidega sotsiolingvistilist identiteeti.

Kohalike jutustatud lood ja nende käitumise pikaajalised vaatlused võimaldavad järeldada, et ennekõike võtavad nad Trakaid oma kodukohana. Nende jaoks on just see mõiste pühaduse keskmeks, lahutamatu igapäevastest praktilistest nõudmistest, aga ka esteetilisest vajadustest. Rahvajutud ja kohanimed, mis paljudel juhtudel on väljendatud mitte-leedu keeles, on osa nende maastike identiteedist ja ka maastike ökoloogilistest suundumustest, selgitades, kuidas loodus ja inimesed igapäevaelu kontekstis suhestuvad ja keskkonna ainulaadset atmosfääri loovad.

Tõlkinud Ehte Puhang

Kommentaariid

¹ Trakai poolsaart, mis on umbes 2,5 km pikkune kitsas maariba, ümbritsevad Galvé, Bernardinų ja Totoriškių järv.

² Mõiste *pühadus* (*sacrum*) võib sisaldada erinevaid tähendusi. Pühaduse üldine hoiak keskendub tavapäraselt millelegi, mis on püha, pühitsetud, üldisemalt Jumala ja religiooni mõistetest lahutamatu, mistõttu kasutatakse seda sageli vastandina ilmalikule, pühitsematule. Käesolev artikkel keskendub peamiselt selle mõiste kasutamise mitte-religioossele aspektile, mõistes pühadust kui kultuuri lahutamatu osa ja maastike mittemateriaalset omadust. Kui sõna “püha” (*sacred*) viitab konkreetsetele reaalsustele (materiaalne ese, käitumine, kirjandus jms), siis “pühadus” (*sacrum*) tähistab selliste reaalsuste tähenduste võimalikke allikaid. Selleks, et pühadus saaks toimida religiooni, ajaloo, keskkonna või isiklike mälestuste vormijana, peab see esmalt olema kogetud füüsiliselt, vaimselt või hingeliselt. Pühaduse poliitika hõlmab intellektuaalseid tegevusi juba olemasolevate väärtuste seostamiseks mingi konkreetse narratiiviga, mille edukus sõltub subjektiivsetest kogemustest. Rahvuslikel ja religioossetel narratiividel on selline võime sageli olemas, kui kogukonnad on kaasatud neisse ideedesse, millest räägitakse. Samas kui kõne all on konkreetne paik kui üksus, millele selline poliitika on suunatud, nagu see on Trakai rahvuspargi puhul, siis valitseb oht ahendada identiteeti ja paigavaimu tervikut, mis sisaldab endas palju mitmekesisemaid materiaalseid ja mittemateriaalseid teadmiste ja taju dimensioone kui kultuuripoliitika või isegi eksperdid on valmis tuvastama. Sellest tulenevalt ajendab pühaduse paradigma üle vaatama nende elementide korrastatust, mis moodustavad paiga ja selle ainulaadse õhustiku ning omavad potentsiaali mõjutada kogukondade ja inimeste käitumist ja meeli.

³ Lisainfot vt võrguväljaandest Protected Areas of Lithuania: <https://vstt.lrv.lt/uploads/vstt/documents/files/Leidiniai/LST%20EN%20internetui.pdf> ja <https://wilderness-society.org/protected-areas-in-lithuania-part-2-national-parks/> (mõlemad vaadatud 13.05.2022).

- ⁴ On esitatud algatus sellise rahvuspargi loomiseks, kuid see pole olnud teostatav oluliste muutuste tõttu era- ja avalikes huvides ning intellektuaalide ja teadlaste vähenenud mõju tõttu poliitilistele otsustajatele. Sellekohased arutelud toimusid 2007. aastal tulemusteta.
- ⁵ Mõiste *kultuuripoliitika* viitab mitte ainult võimude seadusandlikule tegevusele, vaid Stephanie Newelli parafraaseerides jutustab ka viisidest, kuidas kultuur vormib ühiskonda ja poliitilist arvamust ning kutsub esile sotsiaalseid, majanduslikke ja õiguslikke reaalsusi, sealhulgas inimeste hoiakuid, arvamusi, uskumusi ja vaatepunkte (Newell 2014, <https://blogs.sussex.ac.uk/dirtpol/2014/04/01/> – 13.05.2022).
- ⁶ Tol ajal polnud erinevate Trakais elanud rahvusrühmade rahvuslikud identiteedid veel paika loksunud. Kõige selgemateks eristavateks tunnusteks olid religioon ja keel. Linlased kasutasid igapäevases suhtluses vene, kohalikku poola, karaiimi ja jidiši keelt ning ametlikus suhtluses vene keelt. Leedu keelt rääkivad inimesed elasid peamiselt kaugemates külates; 19. sajandi lõpus hakkasid selles piirkonnas leedu keelega konkureerima poola ja valgevene keel.
- ⁷ Tol ajal asutati Vilniuses mitmeid teadust ja kunsti toetavaid ühinguid, mis on andnud oma suurema või väiksema panuse kunagise Leedu suurvürstiriigi ajaloo ja kultuuri uurimisse ning sellest ajast pärit kultuuripärandi säilitamisse.
- ⁸ Pärast Esimest maailmasõda puhkes konflikt äsja iseseisvunud Leedu ja Poola riigi vahel. Selle tulemusena okupeeris Poola Vilniuse maakonna ja kahe riigi vahel katkesid diplomaatilised sidemed, mis taastati alles 1938. aastal. Vilnius naases Leedu koosseisu 1939. aastal ning see toimus Nõukogude Liidu okupatsiooni ja Euroopa jagamise strateegia osana, mis oli kokku lepitud natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel.
- ⁹ *Pilis! Tu tiek amžiu praleidai garsiai! / Ir tiek mums davei milžiny! / Tu Vytauto didžio galybę matei, / Kad jojo tarp savo pulkų! / Kur tavo galia, garsi palikimais? / Kur ta senovė, brangi atminimais?*
- ¹⁰ Intervjuu tehti välitööde raames ja seda on kasutatud Trakai kohaliku televisiooni saates “Trakai Jumalaema, Leedu kaitsja: minevik ja olevik” (leedu k *Trakų Dievo Motina – Lietuvos Globėja. Praeitis ir dabartis*): <https://www.youtube.com/watch?v=ofEbhTNmsSA&t=1646s> (16.05.2022). Artiklis analüüsitud info on lõigust ajakoodidega 26:43–27:50.
- ¹¹ Looduslikud pühapaigad: juhend kaitsealade haldajatele: <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/PAG-016.pdf> (vaadatud 18.05.2022).
- ¹² Leedus kehtib folkloristide ja etnoloogide kogukonnas kirjutamata akadeemilise eetika põhimõte, et Leedus kristluse-eelsetest religioonidest või taaselustamise liikumistest rääkides kasutatakse mingeid teisi sõnu, mitte sõnu “pagan” või “uuspagan”. Sõna “pagan” peetakse halvustavaks, sest seda nimetust on kasutanud katoliku kirik. Hiljuti on kasutusele võetud termin *prigimtinė religija* tähenduses *põlisusundid* ning seda kasutatakse nii teaduskirjanduses kui ka mitmete praktiseerijate seas. Mõned neist kuuluvad ka folkloristide akadeemilisse kogukonda.
- ¹³ Õige pea tekkis protestiliikumise lehekülj *Gelbėkim Trakus* (Päästkem Trakai): <http://www.gelbekimtrakus.lt/> (20.05.2022).
- ¹⁴ Kui võrdleme rahvaloenduse andmeid 1931. aasta (Tochtermann 1936: 13) ja 2011. aasta kohta, võib tähelepanu juhtida mitmetele aspektidele: juudi kogukond, mis moodustas elanikkonnast 14,6 protsenti, hävitati holokausti käigus, karaiimide osakaal on kahanenud 7,6 protsendilt 1,6 protsendile, enamuse moodustanud poolakate osakaal on kõvasti kokku kuivanud: 72,3 protsendilt 19 protsendile, venelaste kogukond on veidi kasvanud: 4,3 protsendilt 7,2 protsendile, ning domineerivale kohale on tõusnud leedulased, kelle osakaal on kasvanud 0,2 protsendilt 66,5 protsendile.

- ¹⁵ Sõjajärgse perioodi ja hilisemad uusasukad linnas olid täiskasvanud ja neil polnud vaja käia koolis. Samal ajal oli laste hariduse valimise aluseks esialgu identiteet ja keel – olemas olid leedu, poola ja vene koolid. Karaiimide ja tatarlaste perekondadel oli mitmeid valikuid. Pärast Leedu iseseisvumist on leedu keele staatus paranenud ja see on üks põhjus, miks vene keele õppimine on vähenenud.
- ¹⁶ Trakai valla andmetel oli 2022. aastal Trakai elanikkond 4933 inimest. Sarnaseid arve on esitatud ka mitmete 20. sajandi perioodide kohta.
- ¹⁷ Jossif Stalin algatas pärast Teist maailmasõda aastatel 1944–1947 umbes 160 000 poolaka väljasaatmise Nõukogude Leedust Poolasse.
- ¹⁸ *Karaimščyzna* on seotud 15. sajandiga, mil Leedu suurhertsog Kazimierz Jagiello ja Poola kuningas andsid Troki (Trakai) karaiimidele Magdeburgi õiguse, mis võimaldas neil ennast ise valitseda. Alles pärast Teist maailmasõda hakkasid teistest rahvustest inimesed sellesse piirkonda elama asuma, kui osa majadest natsionaliseeriti või jaotati korteriteks. Karaimi tänaval elab umbes kaksikümmend karaimi rahvusest inimest, veidi enam elab neid linna teistes piirkondades.
- ¹⁹ Sel põhjusel nimetatakse Trakaid mõnikord Vilniuse “magalaks”. Vilniuse kesklinnast on Trakaisse ainult 25 kilomeetrit.

Internetiallikad

Dialects of Lithuanian Poles: *Universitas Vilnensis Fakultas Filologiae* (<http://www.lenkutarmes.ff.vu.lt/> – 07.06.2022).

Lithuanian ethno-regions: *Tautinis paveldas* (<https://www.tautinispaveldas.lt/ethnografiniai-kaimai> – 07.06.2022).

Lithuanian protected areas:

Baškytė, Rūta & Raščius, Gediminas & Kavaliauskas, Paulius & Tukačiauskas, Tomas 2019. *Protected areas in Lithuania*. Vilnius: Publishing House Lututė (<https://vstt.lrv.lt/uploads/vstt/documents/files/Leidiniai/LST%20EN%20internetui.pdf> – 07.06.2020).

European Wilderness Society (<https://wilderness-society.org/protected-areas-in-lithuania-part-2-national-parks/> – 07.06.2022).

Wild, Robert & McLeod, Christopher (toim). *Sacred natural sites*. Guidelines for Protected Area Managers. Best Practice Protected Area Guidelines Series 16. Paris: International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (<https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/PAG-016.pdf> – 07.06.2022).

Kirjandus

Balčiūnienė, Rita 2007. *Trakų miesto ir jo apylinkių sociogeografinė analizė*. A Master Dissertation. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.

Balčytienė, Brigita & Narvydas, Vydas 2004. Ką byloja trakų pilių mūrai: Legendos, padavimai, tradicijos. – *Muziejininkystės biuletenis* 1 (<https://www.museums.lt/Zurnalas/2004%271/balcytienes.htm> – 03.06.2022).

Bumblauskas, Alfredas & Potashenko, Grigorii 2013. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: Tautų atminties vietos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Cosgrove, Denis E. 1988. *Social Formation and Symbolic Landscape*. Madison: The University of Wisconsin Press.

Čepaitienė, Rasa 2014. Vietos dvasia: Prijaukinimas ar medžioklė. – Čepaitienė, Rasa (toim). *Vietos dvasios beiėškant* [kolektyvinė monografija]. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, lk 22–72.

Duda, Tomasz 2018. Between the Sacrum and Profanum. Geographical Determinants of Development of the Sacral Landscape and Religious Tourism Space in Areas of High Cultural and Transformations (Western Pomerania, NW Poland). – *Almatourism. Journal of Tourism, Culture and Territorial Development*. Special Issue 8 (DOI: 10.6092/issn.2036-5195/7730).

Greimas, Algirdas Julius 2011. Topologinės semiotikos linkui. – *Baltos lankos: tekstai ir interpretacijos* 34, lk 144–173. [Tölkinaud Kęstutis Nastopka: Greimas, Algirdas Julien 1976. Pour une sémiotique topologique. – *Sémiotique et sciences sociales*. Paris: Le Seuil, lk 129–157.]

Ilgievič, Henryka 2018. Vilniaus draugijų indėlis išsaugant kultūros ir istorijos paveldą XX a. pradžioje. – *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai* 6 (2) (<http://www.sovijus.lt/wordpress/wp-content/uploads/2019/01/38%E2%80%93p.-Ilgievi%C4%8D.pdf> – 03.06.2022).

Kavaliauskas, Paulius & Nurijeva, Giunai 2015. Jungtinės Karalystės, Prancūzijos ir Vokietijos nacionaliniai parkai: palyginamoji analizė. – *Geologija Geografija* 1 (3), lk 130–1441 (DOI: 10.6001/geol-geogr.v1i3.3186).

Korzeniewska, Katarzyna 2013. “Vietinis” (tutejszy), lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje ir Turgeliuose). – *Etniškumo studijos* 2, lk 149–179.

Kulczyk, Sylvia 2013. *Krajobraz i turystyka. O wzajemnych relacjach*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych.

Leparškienė, Lina 2018. Karaimiška Trakų erdvė vietos gyventojų pasakojimuose ir padavime apie stebuklingą kunigaikščio Vytauto žirgą. – *Tautosakos darbai* 56, lk 169–198.

Leparškienė, Lina 2019. *Papasakoti Trakai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Mickūnaitė, Giedrė 2019. Trakų Dievo Motina: vaizdas, gimęs iš žodžio. – *Būdas* 2, lk 18–26 (<https://www.bernardinai.lt/2019-07-18-traku-dievo-motina-vaizdas-gimes-is-zodzio/> – 06.06.2022).

Newell, Stephanie 2014. What is meant by “Cultural Politics?” (blogpost) – Website of the *Sussex University* for the project “The Cultural Politics of Dirt in Africa – 1880-present” (<https://blogs.sussex.ac.uk/dirtpol/2014/04/01/> – 06.06.2022).

Potašenko, Grigorijus 2020. “Tegul žydi visos gėlės” Tolerancijos sampratos, dilemos, lietuviški pavyzdžiai. – *Litteraria Copernicana* 1. 31 marzec, lk 15–27 (DOI: 10.12775/LC.2020.001).

Savukynas, Virginijus 2003. Etnokonfesiniai santykiai Pietryčių Lietuvoje istorinės antropologijos aspektu. – *Kultūrologija* 10, Kultūriniai tapatumai ir pokyčiai, lk 80–98.

- Sirokomlė, Vladislovas 1989 [1857]. *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą*. Vilnius: Mintis (<http://elibrary.mab.lt/handle/1/24136> – 06.06.2022).
- Smith, Antony D. 2004. *Chosen Peoples. Sacred sources of national identity*. New York: Oxford University Press.
- Smokowski, Wincenty 1841. Wspomnienie Trok w 1822 r. – *Athenaeum* 5, lk 157–181. (<https://polona.pl/item/wspomnienie-trok-w-1822-r,NTU5Njg0/5/#info:metadata> – 07.06.2022).
- Sokolovaitė, Lina (toim) 2010. *Trakų didžiųjų ežerų vardynas*. Vilnius: Sapnų sala.
- Speičytė, Brigita. 2012. *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Stankevičius, Algis (toim) 1995. *Trakai: Dabartis ir perspektyvos (sociologinis aspektas)*. [kolektyvinė monografija]. Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas.
- Szukiewicz, Wandalin 1906. W zamku Trockim. – *Kurier Litewski* 44, 23 lutego (8 marca).
- Tochtermann, Jan Jerzy 1935. *Troki: Zaryz antropogeograficzny*. Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Vaitkevičius, Vykintas 2003. *Alkai: Baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedis.
- Veteikis, Darijus 2002. Kraštovaizdžio antropogenizacijos mokyklos. – *Geografija* 38 (2), lk 18–26.
- Vecco, Marilena 2019. Genius loci as a meta-concept. – *Journal of Cultural Heritage* 41 (1), lk 225–231 (DOI: 10.1016/j.culher.2019.07.001).
- Vosyliūtė, Adelė 1995. Trakai: miestas kaip kultūrinių reikšmių visuma. – Stankevičius, Algis (toim). *Trakai: Dabartis ir perspektyvos (sociologinis aspektas): [kolektyvinė monografija]*. Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas.
- Zabiela, Gintautas. 2002. Vandalinas Šukevičius – akmens amžiaus gyvenviečių tyrinėtojas (150-ųjų gimimo metinių sukakčiai pažymėti). – *Lietuvos archeologija* 23, lk 9–28.
- Wu, Jianguo 2010. Landscape of culture and culture of landscape: Does landscape ecology need culture? – *Landscape Ecology* 25 (8), lk 1147–1150 (DOI:10.1007/s10980-010-9524-8).

Summary

Folkways and politics of the *sacrum* of Trakai lakeland

Lina Leparskienė

Folk Narrative Department

Institute of Lithuanian Literature and Folklore

linute.arch@gmail.com

Keywords: Trakai, protected areas, sacrality, *genius loci*, folk narratives

The lakeland of Trakai is a historically, culturally, and ecologically meaningful place in Lithuania, an important realm of memory and symbol of national identity. In 1991 the historical national park of Trakai was established, bringing under its umbrella material

and intangible qualities of the cultural landscape and spirit of this place. This article approaches components of the *genius loci* of Trakai, interpreting this concept through the lenses of the politics of the protected areas in Lithuania, asserting it was closely intertwined with an idea of *sacrum*, based on the aim to represent regional specifics and ethnic identity of the Lithuanian nation. Based on long-term personal observations of how values and regulations of the historical national park of Trakai evolved and were introduced in the local context in practice, a critical approach is applied concerning the separation of the local community from their decision-making about the symbolic or physical usage of their surroundings. Multiethnicity with the significant Slavic cultural element of Trakai is discussed as one of the reasons explaining why folkways of the local inhabitants were not equally involved in the whole picture of place identity, leaving the human component of the *genius loci* aside. The analytical line of the article focuses on the contradiction between the peculiarities of the local culture and national ideas, while the empirical presentation of the theme is set forth through the presentation of the four dimensions of *sacrum*: historical, cultural, ecological, and human.

Lina Leparškiene (PhD) on Leedu Kirjanduse ja Folkloori Instituudi rahvajutude osakonna teadur ning Leedu teadus- ja kultuuriajakirja *Būdas* toimetaja. Alates 2020. aastast tegutseb postdoktorandina Balti Uurimisprogrammi toetatavas rahvusvahelises projektis “Re-storied Sites and Routes as Inclusive Spaces and Places: Shared Imaginations and Multi-layered Heritage” (Ümberkujundatud paigad ja marsruudid kui kaasavad ruumid ja kohad: jagatud kujutlusvõime ja mitmekihiline pärand), EMP 340 (2020–2023). Käesoleval ajal uurib pühendumist Trakai jumalaema ikoonile 21. sajandil ning Leedu tatarlaste ja karaiimide paigaidentiteeti.

Lina Leparškiene (PhD) is a researcher at the Department of Folk Narrative, Institute of Lithuanian Literature and Folklore, and editor of the Lithuanian scientific and cultural journal *Būdas* (Habitus). Since 2020 she has worked as a postdoc researcher in the international project supported by the Baltic Research Programme, “Re-storied Sites and Routes as Inclusive Spaces and Places: Shared Imaginations and Multi-layered Heritage”, EMP 340 (2020–2023). Her main research interests include folk narratives (folk belief legends, place legends, folk stories), life stories, narrative analysis of folklore, local identities, *lieux de mémoire*, vernacular religiosity, and culture of Lithuanian national minorities. Her current research topics are “Devotion to the picture of Our Lady of Trakai in the 21st century” and “Local identity of Lithuanian Tatars and Karaimes”.

linute.arch@gmail.com